

виступає цілком негативним чинником, який додатково стимулює розкол політичний, а, отже, становить загрозу національній безпеці.

Зовнішня і внутрішня духовна і політична площини, в яких розглянуто проблему впливу релігійної ситуації на національну безпеку, не є автономними і, в свою чергу, впливають одна на одну.

Дану проблему розглянуто стосовно конкретної політичної ситуації, що складається напередодні виборів 1998 року. Однак, як було показано вище, багато її аспектів мають глибоке історичне підґрунтя, що повинно застерігати від спокуси розв'язувати її тимчасовими, інколи суто демонстративними засобами.

Климов В.* (Київ)

ВАСИЛІАНИ В УКРАЇНІ: 380 РОКІВ ДІЯЛЬНОСТІ

У широкому значення термін «василіани» вживається стосовно всіх ченців, які свій ідеал праведного, аскетичного, відокремленого від світу життя прагнуть досягти, керуючись при цьому чернечими правилами, укладеними Вселенським отцем і вчителем Церкви, архієпископом Кесарійським Василем Великим (329-379 рр.).

У вужчому, але більш вживаному і поширеному значенні цим терміном означаються ченці, що належать до Чину святого Василія Великого (ЧСВВ) - чернечої інституції, створеної митрополитом Й.В.Рутським у 1617 р. внаслідок реформування частини греко-католицьких монастирів України, Білорусії, Литви за зразком ордену єзуїтів у єдину організацію (Чин) і за приписами для чернецтва Василія Великого. Діяльність новоствореного в структурі «з'єдиненої» (уніатської) церкви Чину з освіченим, активним, дисциплінованим, зорієнтованим на неухильне наслідування земного життя Христа чернецтвом мала забезпечити більш успішне поширення церковної унії на Схід і витіснення тут православ'я.

Суперечлива суть унії як шляху і методу реалізації ідеї повернення до первісної єдності християнства, подолання розколу між християнськими церквами і неприйняття її як такої значною частиною церков повною мірою позначилися і на всій історії ЧСВВ та василіан.

* Климов Валерій, ст.н.сп. Відділення релігієзнавства ІФ НАН України

Правила, сформульовані Василем Великим, іншими ідеологами чернечого аскетизму, були квінтесенцією досвіду організації подвижницького життя, накопиченого на той час як усамітненим, так і спільножитним чернецтвом. Вони були покладені в основу чернечого способу життя на християнських Сході і Заході, хоч у подальшому набули більшого поширення в монастирській життєорганізації східних церков. Подвижницькі правила Василя Великого та інших фундаторів християнського чернецтва були використані Теодором Студитом (759-826 рр.) при підготовці статуту («Типікону»), запозиченого в XI ст. Феодосієм Печерським для Києво-Печерського монастиря. Визначення чернечих чеснот (безшлюбність, нестяжання, послух тощо), поєднання в них цілей духовного самовдосконалення та євангельської діяльності на благо ближніх, включаючи позамонастирську діяльність, стали причинами звернення до них Й.В.Рутського при організації Чину василіан, який був замислений як такий, що спрямований на місіонерську працю на українських, білоруських, литовських землях. Така цільова заданість Чину відрізняла його від інших чернечих інституцій, зокрема Чину студитів. Мета організаційного об'єднання василіан визначала коло діяльності останніх - місіонерську, проповідницьку, душпастирську, культурно-освітню, наукову, літературно-полемічну, перекладацьку, видавничу. Як римо-католицизм мав значною мірою завдячувати своїм утвердженням і поширенням культурницьким заходам ордену єзуїтів, які налагодили і контролювали мережу недорогих, якісних, а тому досить популярних навчальних закладів усіх рівнів, друкарень в багатьох країнах Європи, так василіани отримали змогу здійснювати унізацію в Речі Посполитій через освіту молоді в школах, новіціатах, семінаріях та колегіях в Гощі, Володимирі-Волинському, Добромилі, Почаєві, Барі, Острозі, Бучачі, Умані, Шаргороді та ін. Парафіяльні школи для населення були організовані майже при кожному василіанському монастирі. Для підготовки василіан-місіонерів, проповідників, сповідників були фондовані філософсько-богословські студії у Львові, Кам'янці, Замості, Лаврові та ін. Найздібніші з василіан мали змогу вчитися в колегіях та університетах Риму, Відня, Вільно, Праги, Олунунця. Після ліквідації ордену єзуїтів більшість їх навчальних закладів в Україні, Білорусії, Литві була передана василіанам. У власності василіан опинилася і значна кількість колишніх православних освітніх осередків. Користуючись з цих обставин, при підтримці світської та церковної влади Речі Посполитої, Апостольської столиці василіани змогли налагодити широку мережу богословської, місіонерської підготовки ченців - від новіціату до папських колегій; зайня-

ти пріоритетні позиції в загальноосвітній галузі, використовуючи, звичайно, систему навчальних закладів усіх рівнів для поширення ідеї унії.

Василіани з XVII ст. налагодили при монастирях цілу низку своїх друкарень, серед них - Унівську, Супрасльську, Віленську та ін. Найбільш потужною за обсягами, різноманітною за тематикою видань, якісною за друком була друкарня василіан у Почаєві, заснована ними в 1732-1733 рр. Показово, що ченці-василіани одними з перших почали вживати у своїх виданнях розмовну («просту») «руську» (тобто, українську) мову, що зробило їх як видавців серйозними конкурентами навіть таких авторитетних друкарень, як Києво-Печерська та Львівська Ставропігійного церковного братства. Зусиллями ченців-василіан до 1831 р., коли Почаївська монастирська друкарня була передана православної церкві, вийшло друком близько 300 видань релігійно-церковного та світського змісту, серед яких "Служебник" (1735 р.), "Мінея Рочная" (1737), "Требник" (1741), "Тріодіон Посний" (1744), "Буквар языка Словенского" (1745), "Псалтыр" (1750), "Народовещание ілі Слово к Народу Католическому через монахов Чина св. Василия Великого" (1756) та ін.

Василіанський чин дав цілу низку видатних діячів церкви, національної освіти та культури, серед яких Й.В.Рутський, І.Потій, Л.Кревза, А.Шептицький та ін.

Високий освітній рівень ченців-василіан, їх всебічна підготовка як місіонерів і душпастирів дозволила якісно змінити склад василіанських монастирів і самого ЧСВВ, забезпечивши в них, на відміну від традиційної моделі, переважну більшість ченців-священиків. У 1773 в Руській Провінції Чину близько 90 відсотків ченців-василіан складали священики. Через 7 років із загальної чисельності Василіанського чину (1225 ченців) 944 були священиками. Частина з них, прослухавши курси філософії та теології, мала право вести місіонерську діяльність. Значний відсоток священиків серед ченців-василіан творив ще одну особливість василіанських монастирів.

Об'єднання уніатських монастирів у єдину структуровану Конгрегацію св.Трійці з незалежною від місцевих єпископів системою управління робило діяльність василіанських монастирів більш ефективною, але, водночас, було відходом від східної традиції нецентралізованого функціонування незалежних монастирів, наближенням до західної практики їх діяльності, скоординованої через Чини. В 1631 р. статут Василіанського чину був затверджений Апостольським престолом, що поставило ченців-василіан у більш привілейоване у порівнянні з іншими становище. В 1635 р. вищі посади в «з'єдиненій» церкві могли

посідати лише кандидати з числа василіан. Вагомими привілеями були наділені василіани-місіонери.

Впродовж XVII-XVIII ст. ЧСВВ структурно і організаційно змінювався. З 1739 р. василіанські монастирі були об'єднані в дві конгрегації - Руську (Коронну) Покрови Божої Матері (мала 130 монастирів) і Литовську Пресвятої Трійці (66 монастирів). В 1743 р. рішенням Дубненської генеральної капітули обидві конгрегації були об'єднані в один Руський Чин святого Василя Великого. Період 1743-1772 рр. вважається «золотою добою» Василіанського чину. Активно діяльний у багатьох напрямках духовної роботи Чин у цей період, на думку релігієзнавців, був «головою, серцем і сумлінням уніатів». «Коли квітнув Василіанський чин, - відзначав папа римський Лев XIII, то квітла й Українська церква». Впродовж зазначеного періоду на землях України та Білорусії діяло 179 василіанських монастирів з 1450 ченцями та «новиками». Надалі чисельність василіан та їх монастирів неухильно скорочувалася, а структура змінювалася, будучи спричиненими не стільки внутрішньоцерковними чинниками, скільки кардинальними політичними змінами в центрі Європи, а також секуляризаційними акціями в Австрії. На час проведення генеральної капітули в Торокані (1780 р.) чисельність монастирів та ченців ЧСВВ зменшилася до 144 та 1225 відповідно. Чин був поділений на 4 провінції: Руську Покрови Божої Матері, що мала 33 монастирів, Галицьку Найсвятішого Святителя (36 монастирів), білоруську святого Миколая та Литовську Пресвятої Трійці. Про географію поширення монастирів василіан у XVIII ст. свідчать міста їх осередку - Львів, Дрогобич, Луцьк, Дубно, Острог, Унів, Почаїв, Сатанів, Бар, Шаргород, Умань, Канів, Ржищев, Богуслав та ін.

В результаті трьох поділів Польщі василіани Галичини, Холмщини опинилися на території Австрії. Проте більша їх частина попала в сферу адміністративного управління Російської імперії. В Росії як державі панівного православ'я з кінця XVIII ст. щодо василіан проводилася політика поступової ліквідації Чину. За підрахунками М.Ваврика, лише після першого поділу Польщі за 55 років Василіанський чин втратив більше 50 монастирів і близько 450 своїх членів. Обмежувальний і ліквідаційний курс щодо василіан на території Російської імперії пояснювався і аргументувався його фігурантами здебільшого посиленнями на тенденцію латинізації ЧСВВ та покатоличення віруючих уніатської церкви загалом. Що звинувачення були небезпідставними, свідчать прагнення Св.Конгрегації, ряду ієрархів уніатської церкви в подальшому відновити в Україні греко-католицьке чернецтво чисто східного (візантій-

ського) характеру, позбавивши його латинських елементів і запозичень, включаючи й ті «права чи звичаї латинських Чинів і Конгрегацій», які були внесені Замойським синодом 1720 р. [Див.: Базилевич А. Введення у твори митрополита Андрея Шептицького. - Торонто, 1965; Львів, 1993. - С. В-69, В-70]. Подібні заходи мали нейтралізувати досить поширене невдоволення греко-католицького духовенства, віруючих в Україні василіанами не лише як привілейованим прошарком у церкві, але і як орудниками римокатолицизму, денаціоналізації. Загалом же, як свідчить історія василіан в Україні, своїми суперечливими характеристиками-ознаками, що засвідчували наявність і «східного обряду», і «католицизму», Чин користувався як пріоритетними в залежності від конкретної політичної ситуації і розстановки церковних сил.

В 1839 р. за Миколи II разом з ліквідацією унії на приєднаних українських та білоруських землях був ліквідований і Василіанський чин. Василіани продовжували існувати в Галичині, що відійшла до Австрії, та на Холмщині. Внаслідок секуляризаційних заходів цісаря Йосипа II, якими заборонялось існування монастирів, що не займалися суспільною діяльністю (освітою, благодійництвом тощо), були малочисельними і бідними, кількість василіанських монастирів у Галичині різко скоротилася, поклавши початок тривалому їх занепаду. В 1826 р. тут діяло лише 14 монастирів і 75 ченців. В наступні десятиліття разом із зменшенням ченців, падав і їх освітній рівень, монастирська дисципліна, активність позамонастирської діяльності серед греко-католицького населення.

Необхідність подолати кризу ЧСВВ привела до т.зв. Добромильської реформи (1882-1904 рр.), проведеної єзуїтами, переважно поляками, на базі монастиря в Добромилі. Реформа мала забезпечити якісне оновлення кадрового складу Чину, здатного вести освітню, місіонерську, проповідницьку, видавничу діяльність в кращих традиціях василіан. В 1888 р. василіанином став Андрей Шептицький, який у 1899 р. був висвячений на єпископа Станіславського, а з 1901 р. став главою Галицької митрополії. З діяльністю митрополита Андрея пов'язане помітне оживлення діяльності василіан, піднесення їх як Чину. Завдяки ініціативам митрополита перекладаються і популяризуються аскетичні твори Василя Великого, складаються нові монастирські статuti (устави), конституції, відновлюються чернечі правила, традиції, звичаї давніх східних монастирів з тим, щоб відтворити в Україні тип ченця Східної (Константинопольської)

церкви. В ХХ ст. більш масштабною стала діяльність василіан на ниві місіонерства, освіти. Так, вони забезпечували навчальний і виховний процес у духовних семінарях Львова, Станіслава, Перемишля, Загреба. Видавництва почали випускати часописи «Місіонер», наукові «Записки ЧСВВ», величезну кількість біблійної, богословської, релігійно-полемічної, церковно-історичної, катехітичної та іншої літератури.

Якісно змінилася географія місіонерської діяльності василіан. З кінця ХІХ ст. - початку ХХ ст. об'єктом їх місіонерства стала українська еміграція в Канаді, США, Бразилії, пізніше - Аргентині та інших країнах. На початку 40-х років Чин василіан організаційно складався з трьох провінцій: Галицької, Закарпатської (об'єднувала ченців-василіан Закарпаття, Угорщини та Румунії) і Американо-Канадської. Бразильські василіани були об'єднані у віце-провінцію. Найбільшою була Галицька провінція, що в 1939 р. об'єднувала 20 монастирів.

В роки війни та німецької окупації василіани продовжували душпастирську, місійну, церковно-освітню, видавничу діяльність, дещо зменшившись чисельно за рахунок ченців-священиків, що пішли до війська. Після Львівського собору 1946 р. Чин василіан припинив свою діяльність в Україні. Частина його членів була репресована, інша - виїхала за кордон. Монастирі василіан були перетворені на православні або ж пристосовані під господарські, соціально-культурні цілі, а то й взагалі закриті. За даними І.Патрила, на 1981 р. в Україні лишилися 99 отців-василіан, з яких близько 30 приживали в Галичині, 18 - в інших регіонах.

За даними 1996 р. в Україні діє 21 василіанський чернечий дім, близько 200 василіан-священиків та студентів-братів, 43 новики та 54 кандидати. В східній Україні працює 7 василіанських місій. В 30 монастирях та чернечих домах проживають біля 200 василіанок. Більшість монастирів та чернечих домів знаходяться в складі Львівської архієпархії Української греко-католицької церкви.

Організаційно сучасні василіани в Україні прагнуть відродити традиційні для Чину структури, напрями та методи діяльності.

Генеральна курія василіан, протоархімандрит, генеральний консуляр й понині знаходяться в Римі.